

تبیین مولفه های تاثیر گذار بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق

زهرا صابر^{۱*}، فرهام گودرزی^۲، غلامرضا ادبی مهذب^۳

۱- دکتری جغرافیای سیاسی، مدرس موسسه آموزش عالی دامون فومن، فومن، ایران

۲- دانشجوی دکتری روابط بین الملل

۳- کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی، دبیر آموزش و پرورش شهرستان دزفول

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۱۱/۱۵ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۰۱/۱۵

چکیده

روابط کشور- ملت های همسایه حول محور عوامل سرزمینی و غیر سرزمینی همواره بخشی از واقعیت های تاریخ سیاسی جهان را به خود اختصاص داده است. در این بین جغرافیا و ژئوپلیتیک هر منطقه نقش مهمی را در کیفیت روابط میان واحدهای سیاسی- فضایی هم جوار ایفا نموده است. عراق از منظر ژئوپلیتیک، مهم ترین همسایه ایران به شمار می رود چنانکه بیشترین طول مرز مشترک ایران با این کشور می باشد و مسائل مرزی یکی از زمینه های ژئوپلیتیکی همیشگی مناسبات دو کشور را تشکیل می دهد. لذا نگارندگان در این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و به شیوه کتابخانه ای به گردآوری اطلاعات پرداخته و با ارائه نقشه های GIS درصد تبیین مولفه های تاثیر گذار بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق بر آمده اند.

یافته های تحقیق که در سه محور "مولفه های طبیعی، انسانی و اقتصادی" مورد تحلیل قرار گرفته حاکی از آن است، مولفه های طبیعی در قالب توپوگرافی و رودخانه های مرزی، مولفه های انسانی در قالب تاریخ و قدمت، تحولات هویتی و نژادی و پراکنش مذهب و مولفه های اقتصادی در قالب بازارچه های مرزی، گمرکات و توریسم، بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق تاثیرگذار می باشند.

واژگان کلیدی: مرز، ژئوپلیتیک، مرز، ایران، عراق

مقدمه

واژه ژئوپلیتیک که ابتدا در سال ۱۸۹۹ م. توسط دانشمند سوئدی به نام رودولف کیلن وضع شد به بخشی از معلومات حاصله ناشی از ارتباط بین جغرافیا و سیاست اطلاق گردید. در فرهنگ لاروس از ژئوپلیتیک به عنوان "علم" یاد شده است. این فرهنگ نامه، ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط میان جغرافیای کشورها و سیاست هایشان تعریف می کند (حافظ نیا، ۱۳۹۰، ص ۱۳-۱۴). ژئوپلیتیک به مطالعه اثر عوامل جغرافیایی روی سیاست های دگرگون شونده جهانی می پردازند و از جهتی، عبارت است از مطالعه ترتیب و توالی قدرت در جهان تقسیم شده و از هم گسیخته، مطالعه ای که هم شکل جهانی است ترتیب و توالی را در نظر دارد و هم اشکال منطقه آن را بررسی می کند. در مطالعه موقعیت های ژئوپلیتیک در مناطق گوناگون و یا در کشورها، معمولاً منابع و امکاناتی جلب توجه قدرت ها را می نماید، همانند منابع طبیعی معدنی و ثروتی و یا موقعیت جغرافیایی و استراتژیک بر سر راههای عمده بازرگانی بین المللی در خشکی یا دریا و یا قرار گرفتن در کنار تنگه های حساس استراتژیک مورد نظر قرار می گیرد (مجتهد زاده و عسگری، ۱۳۹۲، ص ۶۶). ژئوپلیتیک یکی از مولفه های مهم در تعیین قدرت کشورهاست. از این رو، توجه به مبانی و اصول ژئوپلیتیک موجب کسب قدرت برای کشورها می شود. (حیدری، انعامی علمداری، فتاحی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۹). انسان برای مشخص ساختن پیرامون فعالیت خود، آن گونه که با گستره فعالیت همسایه تداخل پیدا نکند، ناچار به تعیین خطوطی قراردادی در بخش پایانی و پیرامونی محیط زیست یا قلمرو خود است. گونه گسترش یافته این مفهوم خط پیرامونی است که بخش پایانی گستره یک ملت را مشخص می سازد و جنبه ای سیاسی پیدا می کند که «مرز» خوانده می شود (مجتهد زاده، ۱۳۸۱، ص ۴۰). مرز از جمله مفاهیمی است که در عرصه های گوناگون سیاسی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و جغرافیایی کاربردهای متفاوتی پیدا میکند. مرز به دو مفهوم عینی مانند مرزهای رسمی کشورها، و یا ذهنی به کار می رود؛ مانند مرزهای عقیدتی. همچنین می تواند باز، بسته یا ضعیف و یا قوی باشد. مرز با واژه ها و مفاهیم زیادی شناخته شده است مفهوم اصلی مرز در مقابل واژه *Border* به معنی مرز سیاسی و رسمی است. واژه *Boundary* معنی حدود و محدوده را میرساند. واژه *Frontier* به معنای جبهه و مرز مقابله و مواجهه نشانگر شرایط ستیز و جنگ در مرزهای کشورها است (صابر، ۱۳۹۳، ص ۴). مرز خط فرضی در فضا است که مبنایی برای تعریف بیگانه و خودی که در تمامی سطوح از سطح فردی تا سطح ملی و فراملی گسترش می یابد، قرار می گیرد. (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۰۳). مرز مفهومی از درون به بیرون است و خط مشخصی که جدایی را نشان می دهد (زرقانی، ۱۳۸۶، ص ۱۸). طول مرزهای کشور ایران ۸۵۷۴ کیلومتر می باشد که از این مقدار ۳۹۶۵ کیلومتر مرز خشکی، ۲۰۴۵ کیلومتر مرز رودخانه ای، دریاچه ای و ۲۵۶۴ کیلومتر مرز دریایی است (اخباری و نامی، ۱۳۸۹، ص ۲). همسایگان ایران و طول مرزهای مشترک با آنها عبارتند از: جمهوری آذربایجان ۷۶۸ کیلومتر، ارمنستان ۴۰ کیلومتر، ترکمنستان ۱۲۰۶ کیلومتر، افغانستان ۹۴۵ کیلومتر، پاکستان ۹۷۸ کیلومتر، ترکیه ۴۸۶ کیلومتر و عراق ۱۶۰۹ کیلومتر می باشد و طول مرزهای آبی در دریای کاسپین از رودخانه آستارا تا خلیج حسن قلی خان ۷۸۴ کیلومتر و در جنوب در خلیج فارس از دهانه اروند رود تا بندر عباس ۷۸۴ کیلومتر و در دریای عمان تا خلیج گوآتر ۱۲۵۹ کیلومتر می باشد که در مجموع طول مرزهای ایران ۸۷۳۱ کیلومتر می باشد (اطلس جامع گیتاشناسی، ۱۳۸۳، ص ۱۸). مرز ایران با عراق طولانی ترین مرز این کشور با همسایگان خود می باشد و از این حیث ظرفیت تاثیر گذاری بسزایی در روابط دو کشور را دارا می باشد. کشور عراق با دارا بودن مرزهای طولانی و در عین حال پیچیده، همواره تهدیدات و مخاطرات زیادی را برای ایران به همراه داشته است، از یک سو مسئله مرز و نقش آن، بر زندگی مردم مناطق مرزی، بر فرهنگ و آداب و رسوم، اقتصاد، بینش و شرایط اجتماعی آن ها تاثیر گذاشته و آن را به

یک مخاطره انسانی تبدیل کرده است. و از سوی دیگر جنگ تحمیلی، قاچیان و تروریسم، به عنوان ارمغان کشور عراق همواره بر پیشرفت و توسعه اقتصادی و امنیت و ثبات ایران لطمه زده است که از این جهت نیازمند صرف بودجه های کلان برای مطالعه دقیق و جامع در جهت ریشه کن کردن و کنترل و مدیریت بیشتر بر آن است (حیدری فر و پاکهیده، ۱۳۹۷، ص ۱۷۰). مرز ایران و عراق از مصب رودخانه اروندرود شروع و در امتداد این رودخانه، پس از قطع نهر خین به سوی شمال انحراف مسیر داده و از دال شلمچه تا دال کوشک به صورت خط مستقیم عبور کرده و از داخل هورالعظیم (هور هویزه) می‌گذرد. پس از پشت سر گذاشتن عارضه های متعدد جغرافیایی مانند ارتفاعات حمیرین به جنوب دهلران می‌رسد و در ناحیه مرزی دهلران از رودخانه میمه تا مسیل پامک (غرب چنگوله)، خط مرزی از پای آخرین ارتفاعات ایلام می‌گذرد و از آنجا مرز خط الرأس ارتفاعات و خط میانی آب رودخانه ها را طی نموده تا به قصر شیرین می‌رسد. در محدوده قصر شیرین پس از رودخانه قوره تو، خط الرأس ارتفاعات را تا کوه دالامپرداغ نقطه مرزی مشترک سه کشور ایران، عراق و ترکیه دنبال می‌نماید. پنج استان، آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، ایلام و خوزستان مرز مشترک ایران با عراق مرز مشترک دارند. همچنین استانهای اربیل، البصره، سلیمانیه، دیاله، میسان و واسط استانهای عراقی هم مرز با ایران می‌باشند. شهرستان های سردشت، پیرانشهر، اشنویه، ارومیه، سلماس، خوی، سیه چشمه در استان آذربایجان غربی و شهرستان های بانه، مریوان، کامیاران در استان کردستان و شهرستان های قصر شیرین، سرپل ذهاب و سومار در استان کرمانشاه و مهران، دهلران در استان ایلام، و دشت آزادگان و هویزه و آبادان و خرمشهر از شهرستان های مرزی ایران در غرب کشور است (صابر و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۵۷). با توجه به مطالب فوق نگارندگان در این پژوهش درصدد تعیین مولفه های تاثیر گذار بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق برآمده اند. در ادامه تعدادی از پیشینه های پژوهش در قالب جدول به نمایش در آمده است :

نویسنده / گان	عنوان پژوهش	نتایج
صابر و همکاران ۱۳۹۷	تحلیل مولفه های تاثیر گذار آمایش منطقه مرزی بر مناسبات ایران و عراق	مناطق مرزی به عنوان مناطق شاخص جغرافیایی در مباحث ملی و بین المللی از جایگاه ویژه ای برخوردارند، زیرا این مناطق همواره دستخوش رخدادهای سیاسی و نظامی بوده اند. مناطق مرزی در ایران به دلیل برخورداری از حساسیت های ژئوپلیتیکی نیز همواره در معرض این رخدادهای قرار گرفته اند و اهمیت این مناطق، بر ضرورت آمایش صحه می‌گذارد. از آنجا که آمایش مناطق مرزی نوعی برنامه ریزی راهبردی در فضاهای مرزی کشورها است، آمایش مناطق مرزی در ایران نیز به دلیل وجود مرزهای طولانی و قرارگیری بیش از نیمی از استان ها در مجاورت مرزهای مشترک با کشورهای همجوار، از جایگاه ویژه ای در نظام برنامه ریزی ملی برخوردار است.
امیری و همکاران ۱۳۹۳	نقش متغیرهای ژئوپلیتیکی در چالش مرزی ایران و عراق	روابط میان ایران و عراق از زمان استقلال کشور عراق تحت تاثیر اختلاف مرزی دو کشور، به ویژه در شط العرب بوده است. نویسندگان معتقدند جغرافیا مهمترین عامل روابط میان ایران و عراق است. نگارندگان در مقالات خود عوامل ژئوپلیتیکی، ژئو اکونومیک و ژئو کالچر را به عنوان جغرافیایی تاثیر گذار در روابط دو کشور بیان می‌کنند.
نامی و عزتی ۱۳۹۲	تحلیل ژئوپلیتیکی مرز ایران و عراق و تاثیر آن بر امنیت ملی	ابتدا به تحولات ژئوپلیتیک مرز در جهان و منطقه و جایگاه مرز در دکترین های نظامی می‌پردازند، و در ادامه به بررسی شرایط مرزی ایران و عراق اشاره می‌کنند. نویسندگان معتقدند شناخت ویژگی های طبیعی، انسانی

<p>اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نظامی کشورها بویژه کشورهای همسایه و منطقه ای جزو اولین و اصلی ترین پیش نیازها جهت حرکت در مسیر تامین منافع ملی کشور محسوب می شود. با توجه به این مهم، در این کتاب به تحلیل ژئوپلیتیکی مرز ایران و عراق و سیاست خارجی دو کشور پرداخته شده است.</p>		
<p>نگارندگان در این کتاب ضمن تعریف مفاهیمی مانند مرز، سرحد و کارکردهای هر کدام از آنها به تفسیر مرزهای ایران به قبل از اسلام و بعد از اسلام می پردازند. ایشان در بیان و تشریح مرزهای ایران با کشورهای مختلف پرداخته است.</p>	<p>جغرافیای مرز با تاکید بر مرزهای ایران</p>	<p>اخباری و نامی ۱۳۸۹</p>

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله از نوع مطالعات توصیفی، تحلیلی می باشد و به روش کتابخانه ای انجام می پذیرد. اطلاعات اسنادی و کتابخانه ای از طریق مراجعه به کتب معتبر، مقالات و پژوهش های علمی گردآوری شده است. مطالعات کتابخانه ای، به عنوان محور اصلی و اساسی در زمینه دسترسی به اطلاعات و منابع مورد نظر قرار گرفته است و سعی گردیده با استفاده از منابع مختلف و تاکید بر منابع مهم کتابخانه ای زمینه قوام یابی اطلاعات تحقیق بیشتر گردد. اطلاعات به دست آمده بعد از طبقه بندی، مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته های پژوهش

مولفه های تاثیر گذار بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق عبارتند از :

۱- مولفه های طبیعی

توپوگرافی

موضوع توپوگرافی در واقع ترسیم عوارض جانبی زمین است. از جمله مهمترین مولفه های این عامل مرزها می باشد. موثرترین ابزارهای جدایی و تعیین هویت سرزمینی دولتها و مرزها می باشد. خطوط مرزی همانطور که می تواند عامل یکپارچگی و ثبات و امنیت باشند می توانند بی ثباتی و ناامنی را ایجاد نمایند (جوادی، ۱۳۹۱، ص ۷). قلمرو فضایی-جغرافیایی یک دولت سرزمین آن است که با مرزهای سیاسی از سرزمین دولتهای دیگر منفک می شود (حافظ نیا، ۱۳۹۱، ص ۳۶). هویت و سرشت اصلی هر سرزمینی را عوامل طبیعی و بنیادهای زیستی آن شکل می دهد و رخساره های طبیعی در تکوین بافت فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی و امنیتی آن کشور نقش دارند (نامی و محمدپور، ۱۳۹۳، ص ۹). رشته کوه های پیرامونی نوار مرزی که مهم ترین عامل را در تأمین امنیت هر کشور از لحاظ فیزیکی برقرار می سازد، هم چون دژی محکم کشور ایران را دربر گرفته و نفوذ به آن را از راه زمین با مشکل مواجه ساخته است (زنگنه و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۲۸). ایران با قرار گرفتن بر روی فلات ایران یکی از کوهستانی ترین و ناهموارترین کشورهای منطقه به حساب می آید. سراسر غرب ایران، سلسله جبال عظیم دیوارمانندی به صورت موازی از رشته های طاقیسی کشیده شده که از کوه های آذربایجان، در شمال غرب ایران آغاز می شود و به طرف جنوب و جنوب شرقی تا سلسله جبال مکران در بلوچستان امتداد می یابد. از نظر طبیعی کشور عراق نیز به چهار منطقه یا واحد طبیعی

تقسیم می گردد، مناطق بیابانی در غرب و جنوب غرب، سرزمین های مرتفع و هموار در میان دو رودخانه دجله و فرات، مناطق مرتفع کوهستانی در شمال شرقی و جلگه های آبرفتی در مسیر جریان رودخانه ها. مرتفع ترین منطقه عراق در شمال شرقی آن واقع است، این منطقه تا مرزهای کشور ایران و ترکیه امتداد دارد، همچنین کوه های شرقی کشور عراق که بین دره و رود دجله و کوه های کردستان ایران واقع شده است و خط مرزی ایران و عراق از خط راس آن می گذرد و ارتفاع بعضی از آنها مانند کوه های اورامان در خاک عراق به ۲۵۴۸ متر می رسد (نامی و محمدپور، ۱۳۸۷، ص ۱۲). اختلاف بر سر مالکیت بعضی ارتفاعات سرکوب که از نظر نظامی اهمیت بسیاری برای عراق داشت، از موارد مناقشه بر انگیز بین دو کشور و از علت های جنگ تحمیلی بوده است عمده ی این اختلاف ها بر سر حدود ۴۰۰ کیلومترمربع از ارتفاعات جبل حمرین، زین الکش و ارتفاعات میمک به خصوص در مناطق نزدیک به بغداد در منطقه ی مرزی غرب ایران بود که عراق برای تسلط بر آن ها تلاش می کرد (علایی، ۱۳۹۱، ص ۱۲). موقعیت مرزهای ایران و عراق از تنوع و گستردگی کم نظیری برخوردار است، زیرا در این بخش از مرزها، هم دارای مرزهای محدب و هم مقعر و هم مستقیم می باشیم و علاوه بر کوهستان های سر به فلک کشیده ی مرزی در قسمت های زیادی از مرز نیز رودخانه ها، حائل بین دو کشور هستند.

رودخانه های مرزی

مهم ترین نقش مرزها (چه در مرزهای آبی و خشکی) ایجاد مانع در برابر حرکت انسان، کالا و تفکرات است و درجه ای که هر مرز معین بر روی چنین حرکاتی تأثیر می گذارد، نفوذ پذیری آن مرز خطاب می شود. بنابراین هدف از ایجاد مرزها اعمال حاکمیت دولت ها بر مناطق تحت کنترل خود و مردم ساکن در این مناطق می باشد. از طرفی تعیین مرز به وسیله رودخانه در هر سرزمین می تواند در طی زمان تغییر مرز را به دنبال داشته باشد. تغییر بستر رودخانه های مرزی می تواند بر عوامل ژئوپلیتیک مانند ویژگی های اقتصادی و اجتماعی مرزنشینان، ذخایر و منابع طبیعی موجود در منطقه مرزی و یا سازه های عمرانی و تأسیسات مرزی (جاده های مرزی و پاسگاه های مرزبانی) اثر مستقیم داشته باشد. آن دسته از رودخانه هایی که به لحاظ نظامی نیز اهمیت دارند (مانند کارون) و یا گذرگاه های رودخانه ای که مورد استفاده قاچاقچیان مواد مخدر قرار می گیرند (مانند هریرود) مشکلات عدیده ای را در مرزهای کشور به وجود می آورند. حتی برخی از رویدادهای بزرگ تاریخی در حاشیه همین رودخانه های مرزی، شکل گرفته اند (به نیافر و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۳۲۹). رودخانه های آب شیرین در مناطق خشک و نیمه خشک جهان که بارش های کافی و منظمی را دریافت نمی کنند نقش بسیار حیاتی دارند به ویژه اینکه در مناطق خشک تعداد مناطق خشک رودخانه های بزرگ بسیار محدود است (زرزقانی، ۱۳۹۰، ص ۶۲). مهمترین رودخانه ی مرزی ایران و عراق اروند رود می باشد، رودخانه هایی که اروندرود را تشکیل می دهند از خاک ترکیه و ایران سرچشمه می گیرند. رودخانه هایی که از خاک ترکیه سرچشمه می گیرند، عبارتند از: دجله و فرات؛ و رودخانه هایی که از خاک ایران سرچشمه می گیرند، برخی وارد خاک عراق شده و به دجله یا اروندرود می ریزند و برخی در خاک ایران مستقیماً به اروندرود می ریزند. رودخانه های زیادی وارد اروند رود یا خاک عراق شده که مهمترین آن ها عبارتند از:

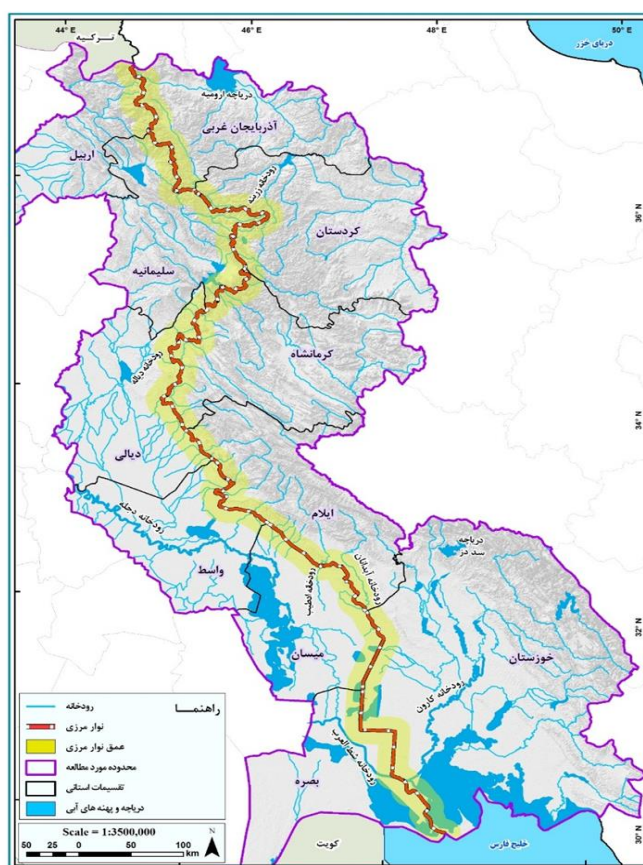
۱- رود کارون به رود "دز" پیوسته و مهمترین رود ایران از نظر حجم آب است که به اروند رود می ریزد و از این نظر، با هر یک از رودخانه های دجله و فرات قابل مقایسه می باشد. رود کارون در هر ثانیه به طور متوسط ۷۵۰ متر مکعب آب

را به اروندرود می ریزد. آب رودخانه کارون به قدری زیاد است که این رودخانه به طول ۱۰۰ کیلومتر از مصب خود، قابل کشتیرانی است و تنها رودخانه قابل کشتیرانی ایران است.

۲- رود کرخه : این رودخانه زمانی به شکل مستقل به خلیج فارس می ریخت ولی هم اکنون در نزدیکی سوسنگرد متوجه مغرب شده و به رود دجله می ریزد .

۳- رودخانه های زاب بزرگ، زاب کوچک و دیاله نیز به دجله می ریزند . زاب بزرگ در جنوب موصل، زاب کوچک در نزدیک تکریت و دیاله در بغداد به دجله می ریزند، زاب کوچک در ایران به رود سردشت معروف است

۴- رودخانه های کبور، سیروان و الوند نیز از خاک ایران سرچشمه گرفته و به دجله می ریزند. به طور کلی در مرزهای ایران و عراق ۳۶ رودخانه جریان دارد (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸ ، ص ۶۵-۶۶). حدود ۶۷ درصد آب اروندرود به تنهایی از ایران تأمین می شود.

شکل ۱: حوضه آبریز مشترک دو کشور ایران و عراق

منبع : (نقشه GIS ترسیم از نگارندگان)

جدول ۱: رودخانه های مرزی مشترک ایران و عراق

نام رود	موقعیت جغرافیایی	درازا در ایران (کیلومتر)	مرز مشترک ایران و عراق (کیلومتر)	ردیف
زاب کوچک	آذربایجان غربی	۱۵۵	۴۵	۱
قزلجه سو	کردستان	۲۸	۱۵	۲

کنگاگوش	کرمانشاه	۷۹	۷۵	۳
الوند	کرمانشاه	۱۱۷	۵۵	۴
قوره تو	کرمانشاه	۴۵	۳۴	۵
زیمکان	کرمانشاه	۱۰	-	۶
سیروان	کرمانشاه	۹۵	۴۲	۷
چنگوله	ایلام	۸۲	-	۸
تلخاب	ایلام	۵۰	۴	۹
کنجان چم	ایلام	۶۹	۲۰۵	۱۰
دویرج	ایلام	۲۰۲	۲۵	۱۱
میمه	ایلام	۱۶۱	۲۵	۱۲

منبع : (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۲۹)

۲- مولفه های انسانی

تاریخ و قدمت

فرهنگ های بزرگ بین النهرین- عراق امروز- از دوران های بسیار کهن یعنی هنگامی که ایرانیان در مجاورت امپراطوری های کهن بابل و آشور می زیستند بر ایران تاثیر گذاشتند. بعدها هنگامی که فاتح معروف ایرانی کوروش کبیر و جانشینانش در میانه قرن ششم قبل از میلاد، نخستین "امپراطوری جهانی" را بنیان نهادند، امپراطوری پهناور هخامنشی که زمانی از یونان تا هند را در بر می گرفت، سرزمینی که امروز عراق نامیده می شود زیر سیطره ایران در آمد. یک هزار سال بعد، در نتیجه واقعه خرد کننده هم از نظر سیاسی هم از نظر روان شناختی شکست سلسله بزرگ ساسانی به دست نیروهای عرب/ اسلامی اعراب و ایرانیان یکبار دیگر در چارچوب نوعی همزیستی دوباره قرار گرفتند، در این واقعه، ایران تسخیر شده سرانجام چنان خود را بر فرهنگ اسلامی و عربی در حال نضج گیری تحمیل کرد که بسیاری از ایرانیان احساس سربلندی می کنند که در پایان این فرهنگ ایرانی بود که خلافت ایرانی-عرب عباسیان را فتح کرد. (فولر، ۱۳۹۰، ص ۴۱). قلمرو عراق کنونی از قرن شانزدهم به بعد در ترکیب حکومت عثمانی قرار داشت و از کشورهای عربی جدید التاسیسی است که پس از خاتمه جنگ جهانی اول و فروپاشی امپراتوری عثمانی و در قالب حکومتی سلطنتی از ترکیب سه ولایت سابق حکومت عثمانی به نام های «بغداد» و «بصره» و «موصل» تشکیل شده است. در سال ۱۹۵۸ با پایان دادن به حکومت سلطنتی، در این قلمرو حکومت جمهوری برقرار شد (شهبازی، ۱۳۸۳، ص ۵). مهمترین مساله تاریخی فی مابین دو کشور مساله مرزها و علامت گذاری مرزها بوده است، به طوریکه در جریان جنگ جهانی دوم و اشغال ایران توسط انگلیس، دولت عراق نیز از موقعیت استفاده نموده، چندین پاسگاه مرزی ایران را تصرف کرد و سپس برای تثبیت، اصرار می ورزید که کار کمیسیون تحدید حدود دو کشور برای نصب علائم مرزی هرچه زودتر تشکیل شود و پیشنهاد

می کرد که نماینده دولت انگلیس نیز به عنوان حکم در آن عضویت داشته باشد. لیکن دولت ایران که گرفتار مشکلات ناشی از جنگ و عدم امنیت در مرزهای غربی کشور بود، با اعزام هیئت نمایندگی خود به مرز موافقت نکرد و این امر را به پس از اتمام جنگ موکول نمود. دولت ایران پیشنهاد کرد که استاتوکوی پیش از شروع جنگ جهانی دوم همچنان حفظ گردد تا در زمان مناسب نصب علائم مرزی از سر گرفته شود. دولت ایران حکمیت دولت ثالث را نیز به آینده و آن هم به حکمیت نماینده یک دولت بیطرف، و نه دولت انگلیس، موکول نمود. (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸، ص ۶۷۲). از منظر تاریخی، اختلافات مرزی میان ایران و عراق به دوران حکومت صفویان و امپراطوری عثمانی بر می گردد. مرز میان این دو کشور موضوع معاهدات مختلفی بوده است. در سال ۱۹۷۵ این دو دولت موافقت کردند که خط تالوگ ارون رود به عنوان مرز دو کشور باشد، اما دولت عراق در سال ۱۹۸۰ موافقت نامه مرزی را باطل کرد و دو کشور وارد جنگ شدند که سرانجام با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ سازمان ملل، جنگ به پایان رسید. (اخباری و نامی، ۱۳۸۹، ص ۱۷۰). بنابراین، از زمانهای قدیم تا اکنون، اختلافات مرزی میان ایران و دولت تازه تأسیس عراق که ماهیتی شیعه دارد، همواره به عنوان موضوعی روابط حسنه ی میان دو کشور را تهدید می کند و همین اختلافات تاریخی بر مرزها و روابط مرز دو کشور تاثیر گذار بوده است.

تحولات هویتی و نژادی

اگر چه تعریف مشخصی از قومیت وجود ندارد که همه جامعه شناسان با آن موافق باشند، اما همه آنها بر این اعتقادند که قومیت هم دارای مولفه های ذهنی^I و هم عینی^{II} است که عبارتند از علاقه و آگاهی ذهنی از هویت، تعلق، منافع مشترک و علایق مشترک و اشتراکات عینی فرهنگی در زبان، پیشینه تاریخی، دین و سرزمین مشترک. قومیت عبارت است از «دنیای هویت شخصی که مورد تأیید اجتماعی قرار گرفته و به صورت عمومی بیان می شود»^{III} (قومیت را «هویت شخصی دارای تأیید اجتماعی» می داند. (Geertz, 1973:268)

ادگار بورگانا^{IV} معتقد است که مفیدترین تعریف از قومیت همان تعریف کلاسیکی است که ماکس وبر^V در کتاب اقتصاد و جامعه ارائه کرده است. به نظر وی برخلاف اختلاف نظرهایی که بین اندیشمندان بر سر تعریف مفهومی قومیت وجود دارد، آنان راجع به ویژگیها و شاخصهای نشان دهنده قومیت اتفاق نظر دارند، برخورداری اعضای گروه از ریشه جغرافیایی، زبان، مذهب، الگوهای سکونت مشترک، آداب و رسوم، برخورداری از ملاحظات سیاسی مشابه به ویژه در رابطه با سرزمین و نهادهای سیاسی و برخورداری از نوعی از احساس متمایز بودن از دیگران از آن جمله اند. (ربیعی، ۱۳۸۳، ص ۳۰۸). فلات ایران ناحیه جغرافیایی - منطقه ای و فرهنگی است که همواره باعث تنوع نژادی و قومی شده است. در این میان تنوع و تکثر اقوام تشکیل دهنده جامعه ایران به نحوی است که اطلاق واژه های کثیرالقوم و جامعه چند قومی به ترکیب جمعیتی آن، از ترکیب و واقعیتی انکار ناپذیر خبر می دهد. حضور و زندگی قومیت های مختلف چون، فارس ها، ترک ها، کردها، بلوچ ها، ترکمن ها، عرب ها در کنار یکدیگر و در چارچوب جغرافیای سیاسی واحد، بیانگر موزاییک قومی - فرهنگی هویت و تمدن ایرانی است. (احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۳۶). در خاورمیانه، مطالبات قومی برای کسب حقوق سیاسی، همواره تحت لوای ناسیونالیسم عرب سرکوب شده است؛ بنابراین مناقشات

I - subjective

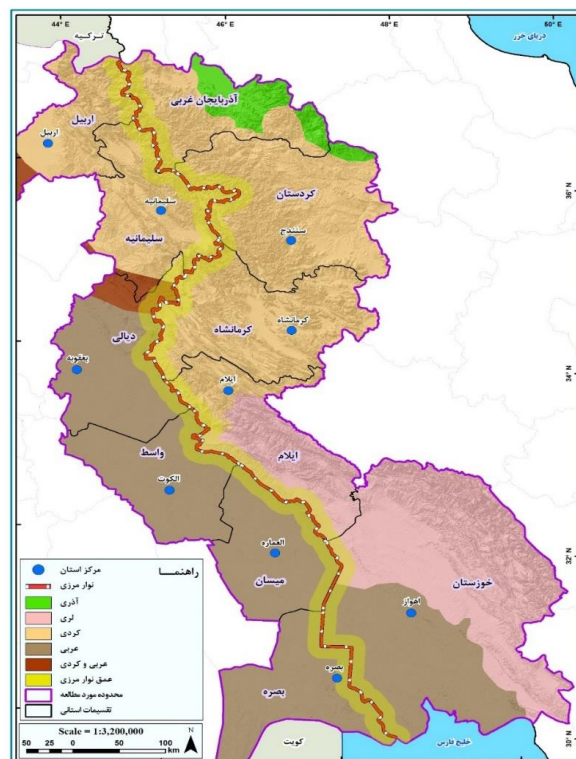
II - objective

III - Geertz

5- Edgar Borgara

6- Max veber

قومی در فضای پس از جنگ‌های جهانی، هنوز هم مسئله‌ای اساسی محسوب می‌شود. مناقشه اصلی در مرزهای ایران و عراق مربوط به قوم کرد می‌باشد، کردها از آغاز، همواره به‌عنوان وسیله فشار دولت‌های همسایه بر دولت عراق مورد استفاده قرار گرفته‌اند. از جمله مهم‌ترین بهره‌گیری کشورهای همسایه را می‌توان در حمایت دولت ایران از شورشیان کرد عراق در دهه ۱۹۷۰ دانست که در نهایت، دولت عراق را مجبور کرد معاهده ۱۹۷۵ الجزایر با ایران را بپذیرد که براساس آن، خط مرزی دو کشور در اروندرود به‌گونه‌ای تنظیم شد که رضایت دولت ایران را به‌همراه داشته‌باشد، ادامه رقابت ایران و عراق پس از سال ۱۳۵۷ بر کردهای هر دو کشور تأثیر گذاشت. تحول ژئوپلیتیک دهه پایانی قرن بیستم و جنگ‌های اول و دوم خلیج فارس در ۱۹۹۱ و ۲۰۰۳ که به سقوط صدام منجر شد، همراه با آرزوی دیرینه کردها برای نیل به استقلال، زمینه را برای ایجاد خودگردانی کردها و تأسیس حکومت منطقه ای فدرال در شمال عراق فراهم کرد. شکل‌گیری این حکومت خودمختار که به‌ظاهر با حمایت گفتمان غالب نظام بین‌الملل بوده، با تثبیت موقعیت آن در قانون اساسی عراق، کسب امتیازهای برجسته از جمله به رسمیت شناخته شدن حکومت منطقه‌ای آنها و اصل فدرالیسم، قانونی اعلام شدن نیروی نظامی کردها و رسمی شدن زبان کردی در کنار مشارکت گسترده کردها در هرم قدرت حکومت مرکزی عراق جدید، باعث شده‌است که دولت منطقه‌ای کردستان به مرکز سیستم کردستان و همچنین به کانون تحول و تأثیرگذاری بر دیگر عناصر این سیستم تبدیل شود (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۲۵). یکی از عوامل تأثیر گذار منطقه مرزی مرزها و مناسبات دو کشور وجود گروه‌های قومی مشترک ایران و عراق می‌باشد، باید حس اعتماد و تقویت همگرایی، همبستگی ملی، جایگزین همبستگی محلی در مرزها شود. نقشه زیر گروه قومی مشترک در مرز دو کشور را نشان می‌دهد:

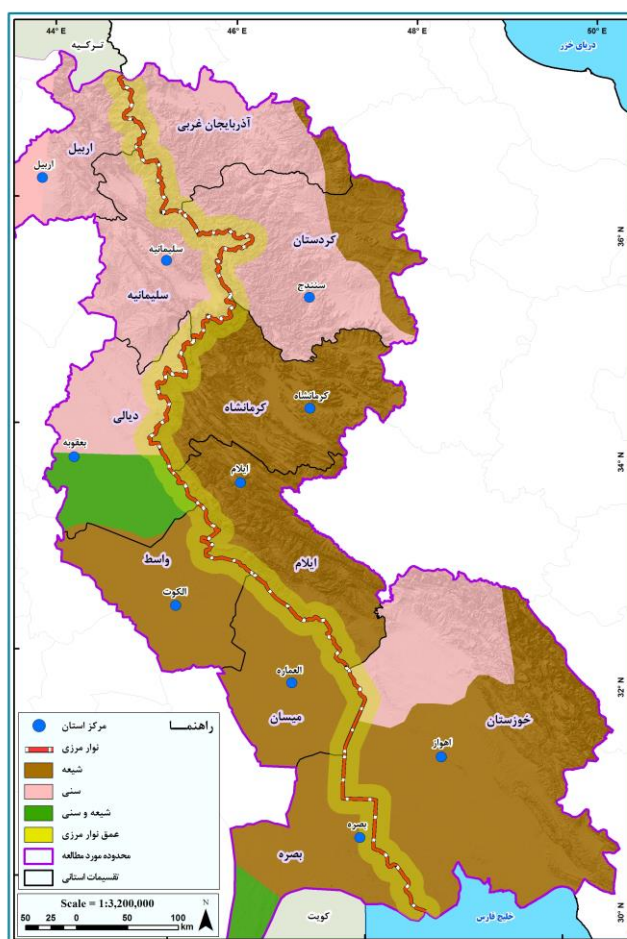

شکل ۲: پراکنش قومی و زبانی منطقه مرزی ایران و عراق

منبع: (نقشه GIS ترسیم از نگارندگان)

پراکنش مذهب

اگرچه در نگاه برخی از اندیشمندان، مذهب ظاهرا مفهومی در جهان الهیات یا احساسات و تاثرات است، در قرون گذشته همواره یکی از عوامل موثر در تفکیک مرزهای جغرافیایی بوده است. در قرن بیستم نیز کم و بیش نقش آفرینی عوامل مذهبی در تصمیم گیری های سیاسی و پدیده های ناشی از آن تداوم داشته است. (احمدی، ۱۳۹۰، ص ۳۳). اکثریت قریب به اتفاق مردم ایران پیرو دین اسلامند و از این حیث جزئی از قلمروی جغرافیایی وسیعتری به نام جهان اسلام محسوب می شوند. از آنجایی که عقیده مشترک دینی و مذهبی نقش بنیادین در ایجاد همبستگی میان پیروان هر دین ایفا می کنند، یکی از عوامل بنیادین ملت سازی در دین مذهب شیعه است (حافظ نیا، ۱۳۹۱، ص ۲۰). از نظر جغرافیایی بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی می کنند. در این منطقه، کشوری که هم از نظر کل جمعیت و هم از نظر درصد، بیشترین میزان را به خود اختصاص داده است، ایران می باشد. بر اساس بیشتر آمارها، ۹۰ درصد از جمعیت ۷۰ میلیونی ایران را شیعیان تشکیل می دهند (مصلی نژاد، ۱۳۹۱، ص ۱۲۵).

شکل ۳: پراکنش مذهبی در منطقه مرزی ایران و عراق

منبع: (نقشه GIS ترسیم از نگارندگان)

کشور عراق بعد از ایران دومین کشور منطقه خلیج فارس است که در آن شیعیان اکثریت جمعیت را تشکیل می دهند. شیعیان عراق از نظر سرزمینی به دو دسته تقسیم می شوند. شیعیانی که بومی این سرزمین بوده و از عشایر عرب

هستند و شیعیان مهاجر (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۹، ص ۵۶). در تقسیم بندی عراق از لحاظ ساختار قومی - مذهبی این کشور به دو بخش تقسیم می شود:

الف: نیمه جنوبی که اکثریت عرب و شیعه هستند.

ب: نیمه شمالی عراق که سنی مذهب هستند و اعراب سنی در بخش غربی و کردهای سنی مذهب در بخش شرقی این کشور ساکن هستند، نقشه زیر گروههای مذهبی کشور ایران و عراق را نشان می دهد.

مؤلفه های ژئوپلیتیکی نشان می دهد که عراق بحرانی ترین کشور خلیج فارس است. گراهام فولر معتقد است که تضادهای تاریخی، ژئوپلیتیکی و سیاسی ایران و عراق تحت تأثیر شاخصهای فرهنگی، قومی و هنجاری بوده و عراق در طی دهه های تاریخی مختلف یکی از چالشهای سیاسی و امنیتی ایران محسوب شده و بر این اساس برنامه ریزی امنیتی و منافع ملی جغرافیایی همجوار ایران را تحت تأثیر قرار داده است. به طور کلی «عراق از نظر ژئوپلیتیکی در خط مقدم میان دنیای ایرانی و عرب قرار گرفته است. و به رغم تأثیرات عمیق این دو فرهنگ بر یکدیگر طی دوره های تاریخی مختلف، احساسات قومی و فرهنگی خصومت آمیز میان آنها هنوز عمیق است. و تزریق ایدئولوژی رادیکال رقابت میان این دو کشور را تشدید کرده است و رقابت دائمی و مستمر میان دو حوزه فرهنگی، و در نتیجه منازعه بر سر مسائل مربوط به رهبری و یا تأمین امنیت خلیج فارس و سیاستهای تداوم خواهد یافت و در هم تنیدگی فرهنگی غالباً تعارض فرهنگی موجود را تشدید و پیچیده نموده است (پاشاپور، امرایی، فتحی، ۱۳۹۳، ص ۶).

۳- مؤلفه های اقتصادی

بازارچه های مرزی

رشد و توسعه و پیشرفت مناطق مرزی و همچنین ارتقاء سطح امنیت مرزنشینان و جلوگیری از قاچاق کالا و مواد مخدر و مهاجرت مرزنشینان به شهرها و همچنین بالا بردن ضریب امنیت در مرزها که از اهداف بازارچه های مرزی است. (کامران و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۷). بازارچه های مرزی که در پایانه های مواصلاتی کشور با کشورهای همسایه تشکیل شده است یکی از درگاه های تجاری کشور و ابزاری برای توسعه تجارت منطقه ای است. مرزهای اکثر کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، سطح قابل توجهی از نیاز مردم مرزنشین را از طریق مبادلات مرزی تأمین می کنند. این گونه مبادلات علی رغم غیر رسمی بودن و محلی بودن آنها نقش پر اهمیتی را در مبادلات میان کشورهای همسایه ایفاء نموده و باعث بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می شود. این گونه تعاملات اقتصادی در نوع خود توسعه همکاری و تعاون متقابل اقتصادی، ایجاد صلح و ثبات در مناطق مرزنشین و گسترش بازارهای مرزی محلی را موجب می شود. (عبدالرحمانی و جلیلی، ۱۳۹۴، ص ۵۳). راه اندازی بازارچه های مرزی مشترک به ویژه در غرب و شرق کشور، که سالهای متمادی به واسطه مشکلات منطقه ای، اعتبار و امنیت تجاری خود را از دست داده بودند، مانند مشعلی مجدداً این مناطق را روشن نمود و موجب گردید تا تجار غیر بومی به واسطه حضور و بهره مندی از تسهیلات بازارچه ای از مناطق مذکور دیدن کنند و از قابلیت های اقتصادی و توانمندی های کشاورزی، صنعتی و معدنی استان های همجوار و همچنین مرزهای کشور مقابل اطلاع حاصل نمایند. مناطق مرزی کشور به دلایل متعدد از جمله موقعیت جغرافیایی، جنگ هشت ساله ایران و عراق، دوری از مراکز قدرت و تصمیم گیری از جمله مناطق محروم کشور محسوب می گردند و دولت برای جبران محرومیت و توسعه این مناطق دست به فعال نمودن بازارچه های مرزی در جهت رونق بخشیدن به فعالیت های اقتصادی، ایجاد اشتغال، ایجاد انگیزه برای تداوم اسکان مرزنشینان در مناطق مرزی و تأمین امنیت مرزها نموده است. (خورسندی، ۱۳۹۲، ص ۱). جدول زیر نحوه پراکندگی جغرافیایی بازارچه های مرزی ایران با عراق را نشان می دهد.

جدول ۲: نحوه پراکندگی جغرافیایی بازارچه های مرزی ایران

ردیف	نام بازارچه	محل بازارچه	نام استان	کشور هم مرز
۱	تمرچین	پیرانشهر	آذربایجان غربی	عراق
۲	قاسم رش	سردشت	آذربایجان غربی	عراق
۶	اشنویه	اشنویه	آذربایجان غربی	عراق
۷	سیران بند	بانه	کردستان	عراق
۸	باشماق	مریوان	کردستان	عراق
۹	سیف	سقز	کردستان	عراق
۱۰	شوشمی	پاوه	کرمانشاه	عراق
۱۱	شیخ صالح	جوانرود	کرمانشاه	عراق
۱۲	پرویزخان	قصرشیرین	کرمانشاه	عراق
۱۳	تبله کوه	سرپل ذهاب	کرمانشاه	عراق
۱۴	خسروی	خسروی	کرمانشاه	عراق
۲۴	آبادان	آبادان	خوزستان	عراق
۲۵	خرمشهر	خرمشهر	خوزستان	عراق
۲۶	مهران	مهران	ایلام	عراق

منبع: (صابر، ۱۳۹۳، ص ۹)

با توجه به اهمیتی که بازارچه های مرزی از نظر حفظ و امنیت و جلوگیری از تغییر بافت جمعیتی در مناطق مرزی دارند، معمولاً تمایل دولت ها به تشکیل این بازارچه ها به منظور گسترش مناسبات فرهنگی و اقتصادی زیاد است. با توجه به تعداد زیاد بازارچه های مرزی در غرب کشور به خصوص در مرز ایران و عراق وجود چنین بازارچه هایی می تواند موجب کاهش بحران در این مناطق باشد و توسعه اقتصادی مرزنشینان را به دنبال آورد.

گمرکات

استراتژی تجارت خارجی به کلیه تدابیر و روش هایی اطلاق می شود که کشور، برای تنظیم و اداره روابط اقتصادی ساکنین قلمرو ملی خود در چارچوب اهدافی معین با ساکنین سایر کشورها، به تناسب اتخاذ و به صورت مطلق یا نسبی اعمال می کند. بافت استراتژی تجارت خارجی یک کشور، از نظام سیاسی و اقتصادی حاکم و مقتضیات زمانی آن تبعیت می کند؛ بنابراین درجه باز بودن یا تحدید مبادلات در میان کشورها متفاوت است، ایران نیز، همانند اغلب کشورهای در حال توسعه، از فعالیتهای گسترده تجارت خارجی برخوردار است و مانند بیشتر این کشورها مبادلات بین الملل، غالباً قیمت پذیر است (دانش پژوهان، ۱۳۸۴، ص ۵). همسایگی غرب مناطق کشورمان با عراق و وجود مشترکات دینی، فرهنگی و تاریخی، موقعیت ممتازی را برای منطقه فراهم کرده است، که بسط روابط اقتصادی و سیاسی با سایر کشورهای دیگر از طریق عراق را تسهیل می کند و با استفاده از این موقعیت می توان در توسعه روابط تجاری و توریستی

حداکثر بهره را برد، یکی از مهمترین فعالیت های اقتصادی در این قسمت از مرز، فعالیت های گمرکات میباشد، گمرک خسروی و گمرک مهران، گمرک پرویزخان از گمرکات ایران با عراق می باشد.

جدول ۳: ارزش ریالی و دلاری صادرات و واردات ایران و عراق از مبادی گمرکی

سال	صادرات		واردات	
	ارزش به دلار	وزن به کیلوگرم	ارزش به دلار	وزن به کیلوگرم
۹۰	۵,۱۷۹,۱۹۹,۰۰۵	۱۰,۷۲۳,۲۰۴,۳۲۶	۱۲۴,۳۵۰,۸۶۰	۱۴۲,۲۲۰,۶۷۲
۹۱	۶,۳۳۶,۹۹۶,۶۱۱	۱۴,۶۴۱,۸۲۹,۰۲۸	۸۲,۶۹۴,۹۰۳	۶۴,۷۶۵,۱۰۳
۹۲	۵,۹۴۹,۰۳۸,۶۰۲	۱۶,۹۱۸,۰۳۲,۸۹۷	۶۸,۴۶۵,۸۹۸	۵۵,۷۶۳,۲۸۶
۹۳	۶,۴۸۴,۵۲۷,۳۵۲	۱۷,۴۴۸,۵۷۴,۵۶۵	۵۴,۶۴۱,۱۰۶	۴۷,۳۵۸,۳۴۱
۹۴	۶,۲۰۵,۶۴۰,۵۴۹	۱۴,۴۴۷,۵۲۹,۱۷۲	۴۷,۶۲۵,۶۴۳	۵۰,۰۴۶,۳۵۷
۹۵	۶,۱۱۰,۲۹۴,۰۱۹	۱۴,۲۷۲,۴۲۷,۹۴۹	۶۳,۷۲۸,۹۴۴	۵۲,۹۲۳,۴۵۵
۹۶	۶,۴۲۵,۰۱۶,۱۹۶	۱۳,۰۹۱,۴۵۸,۵۲۴	۷۷,۴۴۳,۰۶۹	۸۰,۴۲۹,۰۲۱
۹۷	۸,۹۶۰,۶۹۴,۴۲۳	۱۹,۷۶۸,۲۵۶,۹۱۹	۵۸,۶۹۱,۳۸۰	۷۳,۵۶۳,۶۰۷

منبع: (<http://www.tccim.ir>)

توریسم

وجود شهرهای مذهبی چون، کاظمین، سامرا، نجف، کوفه و کربلا در عراق سبب شده تا این کشور مورد توجه شیعیان سایر نقاط جهان قرار بگیرد. امروزه شیعیان از سراسر جهان، علی الخصوص ایران، برای زیارت اماکن متبرکه به عراق سفر می کنند به طوری که در حال حاضر این کشور به یکی از کانون های مهم گردشگری مذهبی تبدیل شده است. در سالهای اخیر، رابطه دوستانه ایران و عراق باعث افزایش میزان زائران ایرانی به این کشور گردیده است (احمدی، ۱۳۹۰، ص ۲۲۵). سالانه بیش از ۴ میلیون نفر بین دو کشور تردد می کنند، ۲ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر ایرانی سالانه برای زیارت عتبات عالیات به عراق سفر می کنند و نزدیک به دو میلیون عراقی هم هر سال برای استفاده از جاذبه های مذهبی، طبیعی و گردشگری سلامت به جمهوری اسلامی ایران سفر می کنند (<http://dolat.ir>). مطابق آمارها روزانه ۶۰۰۰ نفر زائر ایرانی فقط از مرز مهران به زیارت عتبات عالیات در عراق مشرف می شوند مرز مهران در استان ایلام که ۴۳۰ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق دارد و سالانه ۵۰۰ هزار گردشگر از طریق این مرز وارد کشور می شوند، نقش عمده ای در ورود و خروج و ساماندهی زائران ایرانی و عراقی دارد (<http://donya-e-eqtasad.com>).

بحث و نتیجه گیری

مرزها به طور کلی تعیین کننده حدود و قلمرو حاکمیت و مالکیت یک دولت یا نظام سیاسی هستند و تامین امنیت مرزها همواره از مهم ترین دغدغه های حکومت ها بوده است (قبادی و مداحی، ۱۳۹۷: ۱). مرز سیاسی به پدیده ای فضایی اطلاق می شود که منعکس کننده قلمرو حاکمیت یک دولت بوده و مطابق قواعد خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا یا نشر افکار و مانع ایجاد می کند (زرقانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۳). باگذر زمان کارکرد مرزها متاثر از مفاهیم و مصادیق مرتبط با سیاست و قدرت تغییر یافته و اکنون دچار نوعی سیالیت و شناوری مفهومی شده است مرزهای بین المللی ضمن برقراری امنیت یک سرزمین در شکل دهی مناسبات سیاسی و اقتصادی میان دولت ها نقش مهمی برعهده دارند (محمدی، ۱۳۹۳: ۱). مرز مشترک ایران با عراق طولانی ترین مرز مشترک این کشور با کشورهای همسایه خود را تشکیل می دهد که شاهد طولانی ترین جنگ قرن بیستم نیز بوده است (قنبری، ۱۳۹۱: ۱۶). مهمترین واقعیت های

ژئوپلیتیک و جغرافیایی مثبت و پیوند دهنده در روابط جمهوری اسلامی ایران با عراق را می توان در مواردی نظیر همسایگی، اشتراک مذهبی (اکثریت شیعه)، تجانس فرهنگی و تاریخی، اشتراک منافع و وابستگی های جغرافیایی و ژئوپلیتیک دانست (خسروی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۹). لذا نگارندگان در این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و به شیوه کتابخانه ای به گردآوری اطلاعات پرداخته و با ارائه نقشه های GIS درصد تبیین مولفه های تاثیر گذار بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق بر آمده اند. یافته های تحقیق که در سه محور "مولفه های طبیعی، انسانی و اقتصادی" مورد تحلیل قرار گرفته حاکی از آن است، مولفه های طبیعی در قالب توپوگرافی و رودخانه های مرزی، مولفه های انسانی در قالب تاریخ و قدمت، تحولات هویتی و نژادی و پراکنش مذهب و مولفه های اقتصادی در قالب بازارچه های مرزی، گمرکات و توریسم، بر ژئوپلیتیک مرز ایران و عراق تاثیر گذار می باشند.

منابع

- ۱) احمدی، سید عباس (۱۳۹۰) «ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، مؤسسه مطالعات اندیشه سازان نو، تهران
- ۲) احمدی پور، زهرا، حیدری موصولو، طهمورث، حیدری موصولو، طیه (۱۳۸۹) تحلیل قومیت و هویت قومی در ایران؛ جهت امنیت پایدار، فصلنامه انتظام اجتماعی، دوره ۲، شماره ۱، بهار و تابستان
- ۳) اخباری، محمد و محمد حسن نامی (۱۳۸۹) «جغرافیای مرز با تاکید بر مرزهای ایران» انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- ۴) اطلس جامع گیتاشناسی (۱۳۸۳) انتشارات موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، چاپ اول
- ۵) امیری، علی، مستجابی سرهنگی، حمید، محمدی اطهر، علیرضا (۱۳۹۳) نقش متغیرهای ژئوپلیتیک در چالش مرزی ایران و عراق، فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، دوره ۳، شماره ۱۰، پاییز
- ۶) بهنیا، ابوالفضل و دیگران (۱۳۹۱) مکانیزم های تأثیر گذار بر تغییر بستر رودخانه مرزی هریرود در شمال شرق کشور مطالعه موردی: مرز پل خاتون تا سرخس، مجموعه مقالات پنجمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران
- ۷) پاشاپور، حجت الله، امرایی، منظر، فتحی، محمدحسین (۱۳۹۰) الگوی امنیتی ج.ا.ایران در شهرهای مرزی غرب کشور (با تاکید بر مرز ایران و عراق)، مجموعه مقالات هفتمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (جغرافیای سیاسی شهر)، انجمن ژئوپلیتیک ایران، دانشگاه خوارزمی، تهران
- ۸) جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۸۸) استفاده از منابع آب رودهای مرزی ایران و عراق و حقوق بین الملل پژوهش حقوق و سیاست/سال یازدهم، شماره ۲۶، بهار و تابستان
- ۹) جواد، ربابه (۱۳۹۱) تأثیر جغرافیای امنیت داخلی شهرهای مرزی در جنگ عراق علیه ایران، مجموعه همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالشها؛ رهیافت ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان ۳۱ و ۳۰ فروردین
- ۱۰) حافظ نیا، محمد رضا، احمدی پور، زهرا، قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۹) سیاست و فضا، چاپ اول، انتشارات پاپلی، تهران
- ۱۱) حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۹۰) اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ سوم نشر پاپلی، مشهد

- ۱۲) حافظ نیا محمدرضا (۱۳۹۱)، «جغرافیای سیاسی ایران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها» (سمت)
- ۱۳) حیدری، محمد، انعامی علمداری، سهراب، فرهاد فتاحی (۱۳۹۱) ژئوپلیتیک مرز و الگوی مدیریت و کنترل مرزهای شرقی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۸، شماره ۲۷، پاییز
- ۱۴) حیدری فر، محمد رئوف، پاکهیده، اقبال (۱۳۹۷) ارزیابی عوامل ژئوپلیتیکی، تهدیدها و مخاطرات مناطق مرزی استان کرمانشاه، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۲۷، تابستان
- ۱۵) خسروی، غلامرضا (۱۳۹۰) چشم انداز عراق آینده، بررسی روندهای داخلی و خارجی، پژوهشکده مطالعات
- ۱۶) خلیلی، محسن، حیدری، جهانگیر، یاری، منیر (۱۳۹۲) "آینده پژوهی سیاست خارجی: کد ژنوم های ژئوپلیتیک ایران و همسایگان" فصلنامه، مطالعات آینده پژوهی، دوره ۱، شماره ۳.
- ۱۷) خورسندی، سید محمد (۱۳۹۲) بررسی مؤلفه های توسعه پایدار مناطق مرزی با تأکید بر نقش مبادلات مرزی (نمونه موردی: شهر مریوان) اولین کنفرانس معماری و فضاهای شهری پایدار، مشهد
- ۱۸) دانش پژوهان (۱۳۸۴) اثر تجارت خارجی (صادرات و واردات، به تفکیک واردات کالاهای سرمایه ای، واسطه ای و مصرفی) بر رشد اقتصادی ایران (۱۳۳۸-۱۳۸۰)، شماره ۷، بهار و تابستان
- ۱۹) ربیعی، علی (۱۳۸۳) مطالعات امنیت ملی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- ۲۰) زرقانی، سید هادی، (۱۳۸۶): مقدمه ای بر شناخت مرزهای بین المللی، چاپ اول، دانشگاه علوم انتظامی معاونت پژوهش، تهران،
- ۲۱) زرقانی، سید هادی (۱۳۹۰) نقش رودهای مرزی در همکاری و همگرایی منطقه ای "نمونه موردی هریرود و دوستی" مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۶، بهار و تابستان
- ۲۲) زرقانی، سید هادی، اعظمی، هادی، لطفی، امیر (۱۳۹۲) بررسی شیوه ها و سیاست های مدیریت مرزها و نقش آن در مدیریت مرز، نمونه موردی: مرزهای شرقی ایران (خراسان رضوی-افغانستان)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره بیستم، بهار و تابستان
- ۲۳) زنگنه اسدی، علی، رضایی عارفی، محسن، رضایی عارفی، مرتضی، نورمحمدی، علی محمد (۱۳۹۲) نقش پدیده های ژئومورفولوژی در مسائل دفاعی و امنیتی نواحی مرزی جنوب شرقی کشور با استفاده از مدل تحلیلی SWOT، فصلنامه ژئومورفولوژی کاربردی ایران، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان
- ۲۴) صابر، زهرا (۱۳۹۳) تحلیل مقایسه ای اهمیت ژئوپلیتیک مرزهای شرقی و غربی ایران با استفاده از مدل سنجش ماتریس، مجموعه مقالات همایش مرزنشینی و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد واحد پارس آباد
- ۲۵) صابر، زهرا، اخباری، محمد، فرجی راد، عبدالرضا (۱۳۹۷) تحلیل مولفه های تاثیرگذار آمایش منطقه مرزی بر مناسبات ایران و عراق، پژوهش نامه مطالعات مرزی، سال ششم، شماره اول، بهار

- ۲۶) عبدالرحمانی، رضا و جلیلی، حسن (۱۳۹۴) تاثیر تبادلات انتظامی، فرهنگی، اجتماعی بازارچه های مرزی بر امنیت عمومی استان کردستان، علوم و فنون مرز، سال ششم، شماره ۲، تابستان
- ۲۷) علایی، حسین (۱۳۹۱) بررسی نقش عوامل مؤثر بر آغاز جنگ تحمیلی، فصلنامه تخصصی دفاع مقدس، سال ۱۱، شماره ۴۱، تابستان
- ۲۸) فولر، گراهام (۱۳۹۰) قبله عالم ژئوپلیتیک ایران، ترجمه عباس مخبر، نشر مرکز، تهران
- ۲۹) قبادی، علیرضا و جواد مداح (۱۳۹۷) مرز و امنیت جهانی شدن، فرصت های مرز و تغییر نقش مرزی، همایش ملی جامعه شناسی مرز: سیاست های توسعه و حیات اجتماعی مرزنشینان، کردستان، دانشگاه کردستان
- ۳۰) قنبری، سعید (۱۳۹۱) نگاهی بر روند تعاملات دو کشور ایران و عراق در بهره برداری از منابع مشترک مرزی، ماهنامه علمی - ترویجی اکتشاف و تولید نفت و گاز، شماره ۹۰
- ۳۱) مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۱) جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی. سمت، تهران
- ۳۲) مجتهد زاده، پیروز و سهراب عسگری (۱۳۹۲) جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک (عمومی و ایران)، انتشارات دانشگاه پیام نور
- ۳۳) محمدی، احمد (۱۳۹۳) تحلیل ژئوپلیتیک روند تغییر ماهیت مرز ایران و عراق بعد از انقلاب اسلامی، همایش ملی مرزنشینی توسعه پایدار و فرصت های سرمایه گذاری، شهرستان پارس آباد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پارس آباد مغان
- ۳۴) مصلی نژاد، عباس، (۱۳۹۱) هویت یابی شیعیان بر ژئوپلیتیک نوین خاورمیانه، فصلنامه ژئوپلیتیک سال هشتم، شماره اول.
- ۳۵) نامی، محمد حسن و عزتی، عزت اله (۱۳۹۲) تحلیل ژئوپلیتیکی مرز ایران و عراق و تاثیر آن بر امنیت ملی، انتشارات داناپناه
- ۳۶) نامی، محمد حسن، محمد پور و علی (۱۳۹۳) مقایسه عوامل ثابت ژئوپلیتیکی ایران و عراق، مجموعه مقالات همایش مرز نشینی و توسعه پایدار و فرصت های سرمایه گذاری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پارس آباد
- ۳۷) نامی، محمد حسن، محمد پور و علی (۱۳۸۷) جغرافیای کشور عراق با تاکید بر مسایل ژئوپلیتیک، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروی های مسلح

38) Geertz, C. (1973) the interpretation of cultures: Selected Essays, New York: Basic Books.

39) <http://www.tccim.ir>

40) <http://dolat.ir>

41) <http://donya-e-eqtasad.com>